

РАФАЛЬСЬКИЙ
Олег Олександрович —
член-кореспондент
НАН України,
віцепрезидент НАН України,
директор Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ПЕРЕХРЕСТЯ ЕТНОПОЛІТОЛОГІЇ

У статті розкрито актуальність синтезу в етнополітології наукового знання, здобутого в різних галузях науки — етнології, історії, правознавстві, соціальній психології та ін. Конкретними політичними ситуаціями проілюстровано складність виконання етнополітологією концептуальної і прикладної функцій, які полягають в осмисленні і роз'ясненні подій, їх оцінюванні в категоріях моралі і права, а також у прогностичному моделюванні. Поставлено питання про посилення координаційної складової в організації етнополітичних досліджень.

Ключові слова: етнополітологія, концептуальна та прикладна функції етнополітології, прогностичне моделювання, координація досліджень.

Аксіома сучасного наукознавства полягає в тому, що новаторські, перспективні прориви у здобутті наукового знання, виникнення нових напрямів дослідницького пошуку можливі лише завдяки поєднанню концептуальних положень та інструментарію різних наукових дисциплін. Навіть категорична заборона захисту дисертацій за двома спеціальностями (хоча дослідження саме в такому форматі приводить, як правило, до появи нових ідей) не зупиняє науковців у намаганнях всебічно пізнати свої дослідницькі об'єкти із застосуванням даних різних наук. Зрозуміло, ніколи не буде знайдено універсальної філософської формули, якою можна було б описати і пояснити весь космос і процеси в ньому, але тенденція науки до міждисциплінарних підходів завжди залишатиметься найбільш продуктивною за своїми кінцевими результатами.

Загалом міждисциплінарність наукового пошуку не є атрибутом лише сучасності. І раніше вчені, стикаючись з несподіваними явищами, досягали успіхів у їх вивченні за допомогою прийомів міждисциплінарного синтезу. Саме завдяки поєднанню різних галузей знань народилися біофізика, біохімія, фізико-хімія та інші дисципліни, розвиток яких дав змогу розкрити багато таємниць живої матерії.

У цьому аспекті суспільствознавство за своєю структурою видається більш консервативним. І це є певним парадоксом, якщо зважати на те, що воно вивчає діяльність людини — винятково складного, малопередбачуваного суб'єкта природи,

життя якого проявляється безліччю форм, що відображують різнобічність людського ества. Водночас ця зовні консервативна структура суспільствознавства ніколи не заважала представникам цієї галузі поєднувати здобутки різних наук для пояснення дій людини, її поведінки, створених нею соціальних форм. У цьому сенсі конкретні суспільствознавчі дослідження завжди вирізнялися міждисциплінарною синтетичністю і методологічним плюралізмом.

Однією з помітних структурних новацій у сфері суспільних наук пізнього радянського і пострадянського наукових просторів є статування політології (політичної науки). Міждисциплінарний синкретизм став атрибутом усіх її напрямів — теорії політичного процесу, теорії політичних систем, партології, конфліктології, політичної культурології та ін. Не став винятком і такий напрям політичної науки, як етнополітологія.

Зауважимо і те, що міждисциплінарність політичної науки інколи перетворюється з дослідницького ресурсу на певний концептуальний тягар. На міждисциплінарних перехрестях інколи виникають «глухі кути», в які потрапляє процес концептуалізації політичних процесів. Річ у тім, що від політичної науки звикли очікувати не лише традиційної наукової описовості політичних явищ, їх пояснення, а також оцінки, зокрема одночасно в категоріях і моралі, і права, а до того ж і моделювання адекватних тій чи іншій ситуації рішень. Етнополітологія також відчуває на собі увесь тягар суспільного призначення, який складається з науково-теоретичних і політико-прикладних вимог, що ставлять до неї.

Сама назва «етнополітологія» вказує на поєднання політичної науки, яка вивчає перебіг боротьби за владу і процес користування нею в разі здобуття, і етнології — науки про походження, особливі інтереси та потреби етнічних спільнот різного таксономічного рівня та їхню політичну поведінку¹. Однак поєднан-

¹ Див.: *Політична наука в Україні. 1991–2016*: у 2 т. Т. 2. НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса. Київ : Парлам. вид-во, 2016. С. 549–551.

ням тільки цих двох головних складових зміст етнополітології не вичерпується. Коли йдеться про першу з названих складових, то тут на міждисциплінарному перехресті вона зустрічається з правознавством: правовими нормами регламентуються як самі відносини між політичними акторами (politics), так і реалізація ними своїх політичних програм (policy), і саме це перехрестя часто стає «глухим кутом» і для етнополітичної практики, і для етнополітологічної концептуалізації.

Так, серед питань, що стоять на перетині етнополітології і правознавства, можна назвати хронічно «вибухонебезпечну» проблему, яка стосується феномену суверенності. Здебільшого суверенність розглядають у трьох аспектах — державному, особистому і колективному. Колективний суверенітет зазвичай розуміють як суверенітет народу.

Найгостріші конфлікти виникають з питань співвідношення державного і народного суверенітетів. Розуміння першого з них є доволі усталеним через усталеність розуміння феномену держави та її атрибутів, головними з яких є її міжнародно визнані кордони, система права, що функціонує в їхніх межах, система влади та управління. Що стосується поняття «народ», то воно є полісемантичним — може означати і все населення на державній території, і трудящі маси, і сукупність громадян, і окремі етноси, тобто спільноти, які існують в одному варіанті і не мають своїх повторень.

Якщо за народом в етнічному сенсі, як за народом у будь-якому іншому розумінні, визнати право на суверенність, то потрібна концептуальна політико-правова формула меж такого виду суверенності та її ієрархічного співвідношення із суверенністю держави. На перший погляд, суверенітет держави очевидний — вона є основним міжнародним актором, базовим елементом міжнародної системи, легітимним учасником і співавтором правового порядку, за яким система функціонує. Не кажучи вже про її практичну, ресурсну суверенність — наявність збройних сил, економіки, дипломатичного представництва тощо, що робить її головним засобом захисту суспільних інтересів.

Разом з тим, у теоретичних дискусіях стосовно майбутнього держави, що розгорнулися останнім часом, лунає доволі багато тверджень про неминучу втрату нею світової системоутворюючої функції. Приміром, досі ні в кого не викликала сумнівів аксіоматичність принципу непорушності державних кордонів як умови фізичного збереження базових елементів міжнародної системи та її гомеостазу². Водночас загально визнане поняття «територіальний суверенітет» як неодмінний державний атрибут зараз ставлять під сумнів. У світовій науковій літературі є висновок про відсутність нерозривного зв'язку між територією з одного боку і суверенітетом і юрисдикцією — з іншого³. Ставиться також питання про обґрунтованість віднесення державного суверенітету до значущих ознак держави. Замість цього пропонується вважати його своєрідною оціночною характеристикою. З цього висновку розвивається положення про неможливість створення єдиної теоретичної моделі державного суверенітету, про виправдання застосування військової сили проти конкретної держави для запобігання на її території гуманітарній катастрофі або геноциду («гуманітарна інтервенція») попри верховенство влади цієї держави на її території⁴.

Дискусія про державний суверенітет є частиною більш широкої полеміки — про трансформацію міжнародного порядку і про долю держав у майбутньому. Так, розвивається концепція, що політична самоорганізація народів дійшла стадії «зрілої держави», ознаками якої є індустріальний характер; розвинена система права і управління; мовна, культурна, інколи й релігійна єдність; мережа економічних і со-

ціальних зв'язків усередині неї; національна ідентичність, згуртованість населення навколо національних інтересів (націоналізм, громадянська єдність). Однак зараз відбувається занепад зрілої держави, послаблення її соціальних функцій, часткова відмова від суверенітету, підпорядкованості міжнародному праву: «можна казати, що наближається кінець епохи зрілих держав, на зміну якій іде нова — наддержавна і наднаціональна стадія політичного розвитку світу»⁵.

Якщо передбачення про кінець епохи зрілих держав, про нову стадію світового політичного розвитку, про розмивання чи навіть зникнення державного суверенітету є обґрунтованими, то постає питання про майбутні форми політичної самоорганізації соціумів. І тим самим неминуче постає питання про долю етнічних спільнот і про їхню участь у політичному світоустрої. Один з концептуальних напрямів у цій дискусії задав іспанський дослідник Ж. Коломер, на думку якого «нинішній світ пропонує досі незнані можливості малим націям для самоврядування. Зокрема, можливості для створення мереж «імперського» розміру для забезпечення спільних економічних і безпекових інтересів»⁶.

Тут доречно повернутися до етнічного характеру народу як носія суверенітету. Доречно хоча б з тієї причини, що сучасні наукові аналізи феномену глобалізації концентрують увагу на політичній активізації етнічності і релігії, збільшенні масштабів етнічної міграції. Етнічність довела свою життєздатність і стійкість не меншою мірою, ніж це демонстрували держави. Не можна не замислитися над причинами цієї стійкості. Шукати їх доцільно у самому етногенетичному процесі.

² Див., зокрема: Савчук К.О. Принцип непорушності державних кордонів як складова сучасного міжнародного правопорядку. *Держава і право. Сер. Юридичні науки*. 2017. Вип. 77. С. 351.

³ Див.: Козанева С.И. Трансформация государства в эпоху глобализма (обзор). *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 4. Государство и право*. 2020. № 2. С. 11.

⁴ Субочев В.С. Исчезновение суверенитета: теоретический анализ политико-правовых решений. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2016. № 2. С. 15–16.

⁵ Гринин Л.Е. *Государство и исторический процесс: Эволюция государственности: от раннего государства к зрелому*. Москва, 2020. С. 265, 289–290.

⁶ Див.: Ильин М.В. Реферат книги: Colomer J.M. *Great Empires, Small Nations: The Uncertain Future of the Sovereign State*. London-New York: Routledge, 2007. 114 р. *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 4. Государство и право*. 2011. С. 11–13.

Зараз в етнології, другій складовій етнополітології, є дві основні пояснювальні етногенетичні моделі — примордіальна і конструктивістська. Примордіалісти підкреслюють давні, заглиблені в історію джерела походження народів, їхніх мов, культур, традицій, життєвого укладу тощо. Відповідно, процес становлення і розвитку етносів вони розглядають у рамках еволюційного алгоритму. Конструктивісти, зі свого боку, наголошують на тому, що всі зв'язки, якими утримується етнічна єдність і солідарність, формувалися зусиллями етнічних лідерів (етнічної еліти), а тому етногенези були великою мірою «історичними випадковостями», збігом різноманітних обставин. З цього питання варто погодитися з думкою, що при формуванні народів діяли обидві тенденції: з одного боку, всі форми культури, які вважаються колективним продуктом народної творчості, мали колись своїх конкретних авторів, чії імена поглинула «історична Лета», а з другого боку, ті, хто здійснював етнічну інтеграцію соціальних субстратів (найчастіше це були державна влада і панівні класи), використовували зразки і форми, які набули беззаперечного статусу продукту народної творчості, оскільки були масово прийняті у народному середовищі. В етногенезі домінувала примордіальна, а в націєгенезі, тобто у згуртуванні населення держав у нації, — конструктивістська тенденція⁷. З конструктивістською схемою співзвучна концепція Б. Андерсена про те, що нації є уявними спільнотами, які формувалися під дією інформаційних засобів, якими поширювалися спільні уявлення і національна свідомість⁸. Загалом роль свідомості підкреслювалася і етнологією, яка вивчає етнічні спільноти за їхніми ознаками. І тут слід нагадати, що найстійкішим компонентом етнічної свідомості є історична пам'ять: етнос може змінити

мову, життєвий уклад, форму господарювання, але не власну історію.

У цьому аспекті сучасні етнополітологічні дослідження тісно пов'язані з історичною наукою, яка дає народам знання про їхній попередній шлях. Разом з етнологією вона дає знання про етнічну історію народів після завершення їх етногенезу — про ареали розселення, утверджуючи їх в уявленнях про свою «батьківську», «споконвічну» землю, про стосунки з іншими етнічними спільнотами, про їхні творчі, господарські здобутки тощо.

Історична свідомість народів нерозривно пов'язана з уявленнями про історичні права. І незбіг цих уявлень з життєвими реаліями, а разом з тим — незбіг уявлень, якими керуються різні етнічні спільноти, породжує взаємну психологічну упередженість, а часто й жорстокі конфлікти. Доводиться визнати, що в таких ситуаціях етнополітологія, як правило, опиняється «у глухому куті» перед нерозв'язуваною «задачею» оцінити справедливість аргументів кожної зі сторін, а правова наука — перед «задачею» встановити юридичну обґрунтованість їхніх вимог. Класичний приклад такого роду — війна між Азербайджаном і Вірменією з приводу державної належності Нагірного Карабаху, яка завершилася перемогою Азербайджану. З одного боку, державний суверенітет Азербайджану над Нагірним Карабахом підтверджується документами міжнародного права, принципом непорушності державних кордонів. Аргументи вірменських інтелектуалів, що «міжнародне визнання Азербайджану не означає автоматичної належності йому Нагірного Карабаху, що немає міжнародно-правового документа, який спростовував би легітимність утворення на цій території Нагірно-Карабахської Республіки, що у Баку немає жодного значущого документа, який доводив би право Азербайджану на суверенітет над НКР, що сам регіон опинився у складі Азербайджану за юридично нелегітимною процедурою»⁹, з правової точки зору сумнівні. З другого боку,

⁷ Майборода О.М. Українська державність як історичний феномен: теоретико-методологічні аспекти. У кн.: *25 років незалежності України: нариси творення нації та держави*. Київ, 2016. С. 21.

⁸ Андерсен Б. *Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму*. Вид. 2-ге, перероб. Пер. з англ. Київ: Критика, 2001. 271 с.

⁹ Монасян А. Где бьется территориальный нерв войны в Нагорном Карабахе. <https://regnum.ru/news/polit/3088513.html>

історична справедливість на боці Вірменії, яка апелює до факту фізичного освоєння вірменами спірного регіону. Державний етнос вибирає зі своєї історичної пам'яті зафіксовані в ній зусилля зі створення держави і збереження її територіальної цілісності. Меншинний же етнос згадує тяжку працю своїх предків з освоєння території та її культурного облаштування. Тому більш переконливою є апеляція вірмен Нагірного Карабаху до права народів на самовизначення, до фактів асиміляціоністської політики з боку Азербайджану.

У таких ситуаціях етнополітологія опиняється перед вибором — яке право визнати пріоритетним: формально-юридичне право держави чи моральне право етнічної спільноти. У цьому плані етнос як народ, здавалося б, може не меншою мірою, ніж держава посилатися на свою суверенність. Однак проблему етнічної суверенності у правовій теорії розглянуто не повною мірою. Між тим опрацювання цього питання, безумовно, є актуальним завданням, а в разі, якщо справдяться передбачення про новий світовий політичний порядок, його актуальність лише зростатиме, оскільки завдяки своїй історичній сталості етнічні спільноти зможуть претендувати на роль базових елементів світової системи, а отже, знову здійметься хвиля їх національних самовизначень.

Політико-правові критерії національного самовизначення поки що залишаються представленими в найзагальнішому вигляді у праці Г. Старовойтової¹⁰. Дослідниця не претендувала на подання вичерпного списку критеріїв встановлення законності вимог щодо самовизначення і назвала лише деякі, найбільш актуальні, на її думку, на час написання роботи. По-перше, це нестерпність існування. Вона може полягати як у соціально-економічній чи політико-правовій дискримінації, так і в загрозі фізичного знищення чи асиміляції. По-друге, історичне право. Втім, щодо нього вона зауважує: «Коллективна національна свідомість народу

часто переоцінює цей принцип, і взяття цього до уваги може допомогти виправдати остаточне рішення, яке вважається справедливим»¹¹. По-третє, етнічна однорідність населення, яка забезпечує конгруентність етнічних і державних кордонів. Однак цей критерій подавався як бажаний, але такий, що його рідко вдається досягти на практиці, оскільки сучасний етнічний склад населення в багатьох країнах не збігається з етнічним складом давнього населення їхніх територій. По-четверте, народне волевиявлення, бажано через референдум за участі всього населення незалежно від етнічної належності. По-п'яте, і сам народ, і його еліта повинні взяти на себе відповідальність за наслідки самовизначення.

Критерії права на самовизначення, безумовно, потребують доповнення за підсумками вкрай необхідного обговорення цього питання у фахових колах. Йдеться, зокрема, про такі аспекти, як таксономічний рівень етнічної спільноти, тобто чи кожна з них може вважатися окремим народом; про форми самовизначення для етнічних груп, що мешкають за межами своїх етнічних вітчизн, та ін.

Етнічна спільнота має право на свою суверенність. Правомірність терміна «етнічний суверенітет» впливає із сучасних дискусій щодо сутності суверенітету, в яких виникає його розуміння як символічної структури. Серед авторів такого розуміння суверенітету, приміром, шведський дослідник Й. Бертельсен, який вважає, що «суверенітет — це *символічна форма*, за посередництва якої люди на Заході сприймали і організовували свій світ у період Модерну». Висловлюються й інші аналогічні точки зору — що суверенітет є символічною репрезентацією волі народу, виявленою за допомогою мови, набором перформативних і дискурсивних практик, які задають порядок усередині територіальної політії в її взаємодії з аналогічними символічними формами «суверенності» за її межами¹². Отже, етнічна спільнота має право на збереження за нею не тільки

¹⁰ Старовойтова Г. Национальное самоопределение: подходы к изучению случаев. Санкт-Петербург, 1999. С. 113–118.

¹¹ Там само. С. 115

¹² Див.: Акопов С.В. Суверенность как символическая структура. *Политическая наука*. 2020. № 2. С. 210–212.

території її компактного проживання. Кожна етнічна спільнота має власні семіотичні кордони, тобто відокремлює себе від усіх інших набором знаків, притаманних лише їй, знаків, які сукупно символізують її унікальність. Захист такої суверенності покладається на державу — або створену самим етносом, або ту, де мешкає етнічна група, яка відрізняється від національної більшості. Водночас захист такої семіотичної суверенності не може бути абсолютним, у формі замкнених і відсторонених від інших мілетів, які б трансформувалися в етнічні гетто, «піддані» яких могли б спілкуватися з навколишнім світом лише за посередництва своїх етнічних еліт, які в такий спосіб інструментально використовували б своїх етнічних «братів» на угоду власним інтересам.

Питання про семіотичну суверенність етнічних груп зумовлює потребу в уточненні установлених поглядів на зміст поняття «національна меншина». Традиційно під нею розуміють етнічну групу, яка проживає на території, що належить національній більшості, ніби «біля неї». Поширення після Другої світової війни ліберальної концепції суспільства та індивіда спричинило широку популярність концепту громадянської поліетнічної нації. З його утвердженням постає питання — чи й досі меншини мають залишатися групами «біля» національної більшості, чи вони стають групами «всередині» громадянської нації.

Обговорення цього, на перший погляд суто термінологічного, питання неминуче зачіпає проблеми політичної ідеології. Зв'язок між лібералізмом і правами меншин доволі ґрунтовно розглянуто в плані обов'язків держави із захисту меншинних груп від дискримінації¹³. У межах концепту поліетнічної громадянської нації не менш актуальним є обговорення питання про обов'язки не лише держав, а й національних меншин стосовно ієрархії пріоритетів своєї самоідентифікації, вектору своєї лояльності в ситуаціях напруженості або конфліктів між країною проживання та історичною батьківщиною, у питанні підготовки своїх молодих

генерацій до інтеграції у навколишнє суспільство та самореалізації в ньому тощо.

Демократичність державної етнічної політики та ефективність її етнополітичного менеджменту (часто його називають «управління культурною різноманітністю») значною мірою залежить від достовірності знання про соціально-економічний, політико-правовий, а також і про психологічний стан етнічних спільнот. У таких знаннях зацікавлена і етнополітологія, оскільки без них вона не може виконувати ані пояснювальну, ані рекомендаційну функції. Серед джерел такого знання — дані соціологічних опитувань. Загальна ситуація, в яку поставлена ця галузь знань, перешкоджає її тісному переплетінню з етнополітологією. Йдеться про хронічне недофінансування соціологічних служб. Якщо про загальні сфери суспільного життя ще можна отримати більш-менш докладні дані, то сфера міжетнічних відносин ілюструється лише невеликим набором параметрів. Для справжнього соціологічного обстеження ситуації у середовищі національних меншин та всередині самої національної більшості як етнічної спільноти потрібні окремі програми з окремим фінансуванням, насамперед з державного бюджету. Це питання і раніше не було серед пріоритетів державної влади та управління, а у зв'язку з величезними витратами на боротьбу з пандемією COVID-19 перспективи стають ще більш туманними. Не варто розраховувати і на підтримку від приватного бізнесу. Його зацікавленість в отриманні етносоціального знання може впливати лише з власного економічного інтересу, але в ситуації хронічного економічного застою цей інтерес не може набути чітких конфігурацій. Вкрай важливим залишається вивчення настроїв усередині національних меншин не тільки для влади загалом, а й для інших етнічних спільнот, для національної більшості задля розуміння ситуацій, що виникають у стосунках України з іншими державами. І цим перелік питань, які потребують соціологічного супроводу, не вичерпується.

Знання про загальну психологічну атмосферу в етнополітичному просторі істотно допо-

¹³ Див., зокрема: Кімлічка В. *Лібералізм і права меншин*. Пер. з англ. Харків: Центр освітніх ініціатив, 2001.

магають у запобіганні етнічним конфліктам. За майже три десятиліття української державності нашому суспільству вдавалося уникати міжетнічних зіткнень із застосуванням сили. Однак збереження стабільності в етнополітичній сфері потребує постійного владного менеджменту, ефективність якого залежить від розуміння настроїв у середовищі етнічних спільнот.

Серед компонентів етнічної психології особливою роллю належить історичній пам'яті, в якій зберігаються сталі стереотипи щодо стосунків з іншими народами, спогади про отримані колективні рани, про завдану народу несправедливість тощо. Не дарма французький академік П. Валері¹⁴ свого часу назвав історію найнебезпечнішим продуктом, виробленим хімією інтелекту. З одного боку, історична пам'ять не може і не повинна бути вибірковою, з іншого — негативне історичне знання не повинне призводити до того, щоб обурення історичною несправедливістю перейшло в екстремістську поведінку, а домагання відновлення історичної справедливості набуло характеру помсти. В цьому контексті етносоціологічні дослідження мають велике значення і для державної етнополітики, і для етнополітології. Поки що доводиться або реагувати постфактум на очевидні дії етнічних груп, або уможливно передбачати за окремими симптомами їхню вірогідну політичну поведінку.

За наявного стану емпіричної бази етнополітологія суттєво обмежена у виконанні своєї прогностичної функції щодо виникнення етнічних конфліктів і рекомендаційної функції щодо запобігання їм. До речі, вже підмічено, що у світі серед конфліктів із застосуванням збройної сили найбільша частка припадає на ті, в яких є етнічний чинник. І це не дивно, оскільки етнічність містить у собі крім матеріальних цінностей прагматичного призначення також і цінності морально-етичні та пов'язані з ними конфесійні, тобто ті компоненти, з при-

воду яких найтяжче досягати компромісу і взаємної толерантності.

Тривалий час як «вакцину» проти міжетнічної ворожнечі розглядали політику мультикультуралізму, орієнтовану на створення моделі співжиття окремих етнічних спільнот у рамках однієї держави. Практична реалізація цієї стратегії супроводжувалася болісним несприйняттям групами одна одної — національні більшості важко сприймали культурні зразки меншин, особливо іммігрантських, а меншини відповідали аналогічно. У світі заговорили про кризу мультикультуралізму, якому закидають неспроможність інтегрувати різні етнічні спільноти в єдину націю. Як альтернативу йому пропонують інтеркультуралізм, у центрі якого ідея і практика культурної взаємодії, надання індивіду можливостей для набуття багаторівневої ідентичності, звільнення особистості від диктату етнічних груп¹⁵. Відтак в етнополітології з'являється ще один напрям досліджень — з'ясування на основі результатів етнологічного і етнопсихологічного вивчення внутрішньої готовності етнічних спільнот до міжкультурної міксації. Тоді можна передбачити вірогідні наслідки інтеркультуралістської стратегії: чи вона дійсно приведе до нової якості національної культури, чи спричинить новий, ще більший опір етнічних спільнот, які волітимуть краще залишатися елементами поліетнічної мозаїки культур, ніж розмивати свої семіотичні кордони. Принаймні радянська стратегія заохочення націй до «розквіту і зближення» породила серед них страх за свою подальшу долю і бажання гарантувати своє самозбереження у форматі незалежних держав. При цьому процес самовизначення супроводжувався у деяких випадках жорстокими зіткненнями.

Загалом проблема уникнення агресивності в разі розбіжності інтересів стосується всієї сфери соціальних зв'язків — і групових, і особистих. В універсальному вигляді вона має вирі-

¹⁴ Див.: Блок М. *Апология истории или ремесло историка*. М.: Наука, 1973. С. 11. <https://citaty.info/quote/116167>

¹⁵ Див.: Горбатенко В.П., Кресін О.В. Політика управління етнічним розмаїттям: від асиміляції до інтеркультуралізму. *Держава і право. Сер. Політичні науки*. 2015. Вип. 69. С. 64–73.

шуватися застосуванням так званого «принципу неагресії». В інтерпретації американського правознавця Г. Гартъє цей принцип впливає із загальних теорій природного права та із «золотого правила» моралі, що людина не повинна поводитися з іншими так, як вона не хотіла б, щоб повилилися з нею: «ніхто не може загрожувати або здійснювати насильство проти особистості або майна іншої особи. Насильство може застосовуватися тільки проти людини, яка використовує таке насильство, тобто тільки як захист від агресивного насильства іншого. Коротше, жодне насильство не може бути застосоване проти неагресора»¹⁶.

Як бачимо, у своїх міркуваннях на тему людських взаємовідносин наука ХХІ століття звертається до постулатів двотисячолітньої давнини. Однак за ці два тисячоліття агресивність людини нікуди не зникла. Поведінка людини й досі відображає надзвичайну складність її психіки і психології. Емоційна сторона людської натури, як правило, синергетично підсилюється соціальним оточенням, особливо коли це оточення етнічне, тобто є семіотичним згустком спогадів, образ, сподівань тощо. До того ж сама психологія етносів не є універсальною, вона має свої відмінності в різних спільнотах з різними темпераментами, уявленнями, потребами.

Посилення етноконфліктологічного напрямку у вітчизняній науці є надзвичайно актуальним в умовах нинішніх глобальних біфуркацій. Певне переформатування світового геополітичного устрою здійснюється головними міжнародними акторами з використанням етнічного чинника, який проявляється політичною мобілізацією і активізацією етнічних спільнот. Відбувається взаємне посилення геополітичних гравців за рахунок етнічних груп, які вони використовують як клієнтів для зміцнення своїх позицій, і водночас посилення цих груп демонстрацією наявності в них сильних геополітичних патронів.

¹⁶ Цит. за: Загоруйко К.Ф. Реферат статті Chartie G. Natural Law and Non-aggression. *Acta Juridica Hungarica*. (Budapest). 2010. V. 51. No. 2. P. 79-96.

Вже згадуваний конфлікт між Азербайджаном і Вірменією підтвердив продовження великими державами політики використання міжетнічних зіткнень для свого геополітичного зміцнення. За підсумками цього конфлікту Росії вдалося утримати у сфері свого впливу кожен зі сторін¹⁷, а Туреччині — розширити свій вплив у Кавказькому регіоні. За кілька років до цього Москва розіграла етнічну карту у Криму, використавши проросійські sentimenti частини місцевого населення для формування серед нього «п'ятої колонії» і використання її як допоміжного фактора під час воєнної окупації півострова¹⁸.

Використати етнічність у геополітичних цілях намагаються і невеликі держави. Приклад цього подає сусідня Угорщина, яка заохочує компактно поселену угорську меншину в Україні до акцій, спрямованих проти державної влади у країні проживання. Йдеться про таємну видачу закарпатським угорцям паспортів Угорщини, надання їм консультацій і консульської допомоги в отриманні подвійного громадянства, організацію демонстрацій під гаслами надання Закарпаттю права на самовизначення і навіть його «повернення» до складу Угорщини¹⁹. Останній приклад — пряме втручання угорських політиків у виборчий процес в Україні.

У цій ситуації від етнополітології очікують виконання рекомендаційної функції. З одного боку, у вітчизняному законодавстві закріплено численні зобов'язання держави щодо забезпечення культурних потреб національних меншин: збереження їхньої мови, культури, релігії, національної символіки, можливість громадянської самоорганізації, хоча дослідники і зауважують, що зобов'язання держави

¹⁷ Кунадзе Г. Когда победа хуже поражения. https://theins.ru/opinions/georgii-kunadze/235629?utm_referrer=https%3A%2F%2Fzen.yandex.com

¹⁸ Суддя Ю.В. *Історичні витоки і політичні передумови анексії Криму. Держава і право. Сер. Політичні науки*. 2018. Вип. 81. С. 225.

¹⁹ Наконечний В.С. Угорський іредентизм в контексті національної безпеки України. *Держава і право. Сер. Політичні науки*. 2017. Вип. 78. С. 115.

в цій сфері не консолідовані, а в нормативних документах немає визначення змісту поняття «культурні потреби»²⁰. Виходячи з цього, можна відкидати вимоги меншин щодо розширення пакету їхніх прав. З другого боку, у випадку, наприклад, угорської меншини є міжнародний аспект. Йдеться про симптоми іредентистської політики угорського уряду. Як один з варіантів її нейтралізації пропонується запровадження політико-правового механізму забезпечення прав меншин у вигляді етнокультурної автономії, яка, на відміну від територіальної автономії, не спричинить для України дезінтеграційних ризиків²¹. За

²⁰ Дубова С.В. Нормативно-правове забезпечення культурних потреб національних меншин. *Держава і право. Сер. Політичні науки*. 2019. Вип. 81. С. 23–24.

²¹ Кресіна І.О., Явір В.А. Етнокультурна автономія як механізм протидії етнополітичним претензіям Угорщини. *Держава і право. Сер. Політичні науки*. 2018. Вип. 81. С. 3–14.

всієї зовнішньої привабливості такої моделі «умиротворення іредентизму» питання залишається дискусійним з огляду, по-перше, на небезпеку виникнення «ефекту доміно», а по-друге, на можливу консервацію меншин у «добровільних гетто».

Так трапилося, що саме зараз в етнополітичній сфері відображається широкий спектр загальносвітових і локальних національних проблем. Звісно, це не означає, що етнополітологія стає осердям суспільствознавства. Йдеться про те, що через етнополітологічні дослідження можна вийти на розуміння багатьох аспектів життя народів і держав. Але цього можна досягти лише синтезом різних наукових дисциплін, з якими перехрещується етнополітологія, координацією їх досліджень у форматі міждисциплінарних наукових програм за умови, що всі суспільствознавчі дисципліни матимуть належні ресурсні можливості для свого розвитку.

Oleg O. Rafalskiy

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5161-047X>

INTERDISCIPLINARY CROSSROADS OF ETHNOPOLITOLOGY

The article reveals the relevance of the synthesis in ethnopolitics of scientific knowledge acquired in various branches of science: ethnology, history, jurisprudence, social psychology etc. Specific political situations illustrate the complexity of ethnopolitical performance of conceptual and applied functions, which consist in describing and explaining events, their evaluation in the categories of morality and law as well as in predictive modeling. The question of strengthening the coordination component in the organization of ethnopolitical research is raised.

Keywords: ethnopolitics, conceptual and applied functions of ethnopolitics, forecast modeling, research coordination.